

NUSIKALSTAMOS VEIKOS SUDĖTIES POŽYMIO SAMPRATA IR JĄ LEMIANTYS VEIKSNIAI

Paulius Veršekys

Vilniaus universiteto Teisės fakulteto doktorantas

Saulėtekio al. 9, I rūmai, LT-10222 Vilnius

Tel. (+370 5) 236 61 67

El. paštas: paulius.versekys@gmail.com

Straipsnyje analizuojama nusikalstamos veikos sudėties požymio teorinė problematika. Aptariama bendroji požymio samprata, nusikalstamos veikos sudėties požymio panašumai ir atskyrimas nuo požymių, apibūdinančių nusikalstamą veiką, sudarančių baudžiamojo įstatymo straipsnio ar baudžiamosios teisės normos dalis, taip pat sistemškai išskiriami veiksniai, labiausiai formuojantys ir lemiantys nusikalstamos veikos sudėties požymio turinį. Tarp tokių veiksnių minimi ir išsamiai aprašomi teisės technikos, formaliojo nullum crimen sine lege principo, teisės aiškinimo ir jo ribų reikalavimai.

The article analyzes the theoretical issues of the constituent feature of the body of criminal act. The author discusses about the general conception of the feature, the similarities and differences between the constituent features of the body of criminal act and the features of the article, the rule of law and the offence. There are also systematically identified the main factors that mostly affect the content of the feature in the article. Among these factors there are mentioned and described in detail the requirements of the legal technique, the formal principle of nullum crimen sine lege, the interpretation of law and its limits.

Įvadas

Nusikalstamos veikos sudėtį, kaip nusikalstamos veikos abstrahuotą traktuotą baudžiamajame įstatyme, sudaro susisteminta požymių visuma, reikšminga tam tikrai veikai kvalifikuoti. Nusikalstamos veikos, jos sudėties, požymių rūšių charakteristikai ir klasifikavimui mokslininkai skiria nemažai dėmesio, o gilesnės teorinės intervencijos į nusikalstamos veikos sudėties požymio turinį pasigendama. Manytina, kad tinkamai kvalifikuojant nusikalstamas veikas yra itin svarbi nusikalstamos veikos sudėties požymio samprata,

nusikalstamos veikos sudėties požymio atskyrimas nuo giminingų objektų požymių, taip pat veiksnių, lemiančių tokio požymio turinį, identifikavimas.

Straipsnio tematikai naujumo suteikia kompleksiškas požiūris į nusikalstamos veikos sudėties požymį ir tam tikrų teisinių institutų gretinimas. Nusikalstamos veikos sudėties požymio teorija siejama su predikatų logikos, teisėkūros ir teisės aiškinimo teorijomis. Darant prielaidą, kad nusikalstamos veikos sudėties požymis turi būti formalizuotas, nes to reikalauja *nullum crimen sine lege* principas, kartu aptariamoms situacijoms, kai nuo šio reikala-

vimo gali būti nukrypstama. Tekste pabrėžiama, kad, vertinant nusikalstamos veikos sudėties požymių turinį, nepakanka vien baudžiamojo įstatymo specialiosios dalies straipsnio dispozicijos. Pastebima, kad ne visi sudėties požymiai atskleidžiami specialiosios dalies straipsnio dispozicijoje, o ir atskleistų požymių turinį dažnai turi vertinti ar išaiškinti kompetentinga institucija.

Straipsnio aktualumas yra tas, kad pastaraisiais metais ypač suaktyvėjo baudžiamojo įstatymo teisėkūra. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (Valstybės žinios, 2000, nr. 89-2741) (toliau – BK) po priėmimo 2000 m. rugsėjo 26 d. keistas 34 kartus, iš kurių net 12 pakeitimų (tarp jų 9 tiesiogiai susiję su BK specialiąja dalimi ir atskiromis nusikalstamų veikų sudėtimis) padaryti per pastaruosius dvejus metus, t. y. 2010–2011 metais¹. Akivaizdžios tendencijos, kad pavienių straipsnių pakeitimai ardo BK sistemą, nes nėra sistemaiškai suderinti, skiriasi projektų rengėjai ir pan. Vienas iš didžiausių naujųjų pakeitimų trūkumų – prastas nusikalstamos veikos sudėties požymių formulavimas, o tai tiesiogiai daro įtaką dar prasčiau priimtus pakeitimus taikyti praktikoje (pavyzdžiui, galima paminėti praktinius BK 189¹ straipsnio taikymo sunkumus). Taigi, atsižvelgiant į smarkiai suaktyvėjusią teisėkūrą ir su tuo susijusias problemas, tinkamas nusikalstamos veikos sudėties požymio suvokimas yra ypač aktualus.

Straipsnis taip pat nemažiau naudingas ir praktinėje veikloje, nes „aklas įstatymo raidės taikymas“ skatina tokias situacijas, kai, pavyzdžiui, remiamasi objektyvaus pakaltinamumo principu, kartu pažeidžiant

konstitucinę nekaltumo prezumpciją ir esmines žmogaus teises. Kiekvienas sudėties požymis kartu su kitais turi būti įrodytas ir konstatuotas. Nesant bent vieno sudėties požymio, veikos kvalifikuoti pagal konkrečią sudėtį nėra galima, o asmuo negali būti patrauktas baudžiamojon atsakomybėn. Kita vertus, atsakomybę už netikslų veikos kvalifikavimą turi prisiimti ne tik teisės taikytojai, bet ir teisėkūros subjektai. Būtent nuo teisėkūros subjektų pirmiausia priklauso, kad nusikalstamos veikos sudėtis atitiktų savo paskirtį. Dėl išvardytų priežasčių požymio turinį pirmiausia lemia ir formuoja teisės technikos bei teisės aiškinimo kriterijai, kuriems straipsnio tekste teikiama ypatinga reikšmė.

Straipsnyje daugiausia naudoti mokslinės literatūros ir dokumentų analizės, loginis ir lyginamasis metodai. Straipsnio pagrindinis uždavinys – identifikuoti veiksmus, lemiančius nusikalstamos veikos sudėties požymio turinį. Identifikavus juos, daromos išvados dėl šių veiksmų reikšmės ir jų sąveikos. Straipsnis yra tarpdisciplininis, grindžiamas tiek logikos, tiek baudžiamosios teisės, tiek teisės teorijos mokslų postulatais.

Straipsnyje daugiausia remtasi M. Apavičiaus, V. Pavilionio, G. Švedo, A. Pikečio, R. Plečkaičio, R. Bakševičienės, G. Lastauskienės, A. Barak, H. Xanthaki, taip pat kitų teoretikų idėjomis, susijusiomis su straipsnio tematika. Straipsnio norminis pagrindas – Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso nuostatos.

1. Požymio traktuotė baudžiamojoje teisėje

Požymio sąvoka terminų žodynuose apibrėžiama ganėtinai lakoniškai, nes apskritai sąvokos yra tam tikros mąstymo

¹ http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.susije_1?p_id=111555&p_rys_id=1

formos, išreiškiančios tik esminius ir bendruosius objektų požymius [20, p. 110] (t. y. sąvokos – abstrakcijos proceso rezultatas). Pavyzdžiui, terminų žodyne požymis apibrėžiamas kaip „žymė, pagal kurią galima atskirti, savybė“ [25]. Tačiau bendroji požymio teorija yra daug turiningesnė, o požymio turinys yra daug platesnis, nei teikiamas terminų žodynuose.

Požymio kategoriją tiria predikatų logikos mokslo šaka. Predikatų logika yra teorija, tirianti požymio priskyrimo objektui loginę raišką. Pagal šią teoriją teiginį sudaro objektas ir požymis, kuris tam objektui priskiriamas arba nepriskiriamas. Plačiausia reikšme objektas yra tai, ką galima pavadinti. Požymis yra tai, kuo objektai yra panašūs arba skiriasi vienas nuo kito [21, p. 93]. Remiantis predikatų logikos teorija, požymis yra taip pat ir žymė, kurios pagrindu galima tiek atskirti, tiek sutapatinti. Pažymėtina, kad požymis šioje teorijoje dar kitaip vadinamas predikatu. Atitinkamai išskiriamos ir požymių rūšys: savybės, santykiai ir pavadinimai (vardai). Predikatų logika tiria tik savybes ir santykius. Šios požymių rūšys viena nuo kitos skiriasi tuo, kad savybę galima priskirti bent vienam objektui, o santykį – mažiausiai dviem objektams.

Atsižvelgiant į logikos dėsnius, analogiškai galima tirti ir nusikalstamos veikos sudėtį, kaip tam tikrą objektą, kurį sudaro požymių visuma. Tiriant sudėtį privalo identifikuoti jai būdingus požymius. Pavyzdžiui, konkreti nusikalstamos veikos sudėtis, įtvirtinta baudžiamajame įstatyme, turi jai priskirtus požymius, kurie šį objektą atskiria nuo kitų nusikalstamų veikų sudėčių. Ir atvirkščiai – pagal bendrus požymius tam tikros nusikalstamų veikų sudėtyms grupuojamos į rūšines nusikalsta-

mų veikų sudėtis ir bendrąją nusikalstamų veikų sudėtį, t. y. tokią, kurią sudaro visoms nusikalstamų veikų sudėtimis būtini požymiai. Taigi nusikalstamos veikos sudėties požymiai, atsižvelgiant į predikatų logikos dėsnius, dažniausiai pasireiškia kaip tam tikro objekto savybės, nes jie gali būti priskiriami ir vienai atskirai sudėčiai (tiesa, yra išimčių – pavyzdžiui, BK 124 straipsnio dispozicijoje vartojamas požymis – „jeigu nebuvo šnipinėjimo požymių“).

Pagal predikatų logikos taisykles galima tirti kiekvieną konkrečią nusikalstamos veikos sudėtį. Pavyzdžiui, paprastos vagystės sudėtį kaip objektą apibūdina objekto (nuosavybė), dalyko (svetimas turtas), veikos (pagrobimas), padarinių (materialinė žala), subjekto (fizinis pakaltinamas asmuo nuo 14 metų) ir kaltės (tyčia) požymiai. Visi kartu jie sudaro teisinę prielaidą atitinkamą veiką kvalifikuoti kaip vagystę, o kiekvienas atskirai gali būti kitos nusikalstamos veikos sudėties požymiu. Pavyzdžiui, svetimas turtas kaip dalykas yra priskiriamas ne tik vagystei, bet ir kitoms turtinio pobūdžio nusikalstamosioms veikoms (pavyzdžiui, sukčiavimui, plėšimui ir kt.); pagrobimo veika taip pat yra ir plėšimo ar šnipinėjimo sudėčių požymis ir kt.

Pabrėžtina, kad idealiau atveju negali būti dviejų identiškų sudėčių. Viena sudėtis nuo kitos turi skirtis bent vienu požymiu. Sudėtyje įtvirtintų požymių turi pakakti kvalifikuoti veiką kaip nusikalstamą ir atskirti nuo kitų nusikalstamų veikų sudėčių, bet kartu jų neturi būti daugiau, nei būtina nusikalstamai veikai kvalifikuoti. Kitaip sakant, jei sudėtyje yra įtvirtintas konkretus požymis, jis privalo būti ir inkriminuotas, kad veika būtų kvalifikuota

kaip nusikalstama pagal tokią sudėtį. Atsižvelgiant į tai, vienas nusikalstamos veikos sudėties požymis yra savarankišką norminį krūvį turintis įstatyminis *minimumas*, kuris reikšmingas veikai kvalifikuoti. Iš to darytina loginė išvada, kad jeigu nėra bent vieno iš sudėties požymių, nebuvo padaryta ir šią sudėtį turinčios nusikalstamos veikos.

Atkreiptinas dėmesys, kad tiek nusikalstamos veikos sudėtis, tiek nusikalstamos veikos sudėties požymis nėra vien teorinės abstrakcijos, o yra įstatyminiai terminai, t. y. tiesiogiai vartojami BK. Šio kodekso 2 straipsnio 4 dalyje įtvirtinta, kad „pagal baudžiamąjį įstatymą atsako tik tas asmuo, kurio padaryta veika atitinka baudžiamojo įstatymo numatytą nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo sudėtį“. BK 23 straipsnio 2 dalyje minėtoji nuostata išplėtotą, formuluojant, kad, nepaisant to, jog yra konkreti baudžiamąją atsakomybę šalinanti aplinkybė, asmuo vis tiek atsakys pagal BK, jeigu padarytoje veikoje bus kito nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo sudėtis. Reikia pažymėti, kad BK 33 straipsnio 3 dalyje analogiškai vartojamas jau ne nusikaltimo ar baudžiamojo nusižengimo sudėties, o nusikalstamos veikos sudėties terminas. BK 59 straipsnio 3 dalyje įtvirtinta, kad „skirdamas bausmę, teismas neatsižvelgia į tokią atsakomybę lengvinančią aplinkybę, kuri įstatyme numatyta kaip nusikaltimo sudėties požymis“. O BK 60 straipsnio 2 dalyje numatyta, kad „skirdamas bausmę, teismas neatsižvelgia į tokią atsakomybę sunkinančią aplinkybę, kuri įstatyme numatyta kaip nusikaltimo sudėties požymis“. Taip pat paminėtina, kad nors pats nusikalstamos veikos sudėties požymio terminas BK yra įtvirtintas, tačiau atskirai jo sąvoka BK nuostatose neapibrėžta. Sąvoka apibrėžiama baudžia-

mosios teisės doktrinoje, apibendrinus įstatymines nuostatas [pavyzdžiui, 11, p. 65; 18, p. 145].

Nusikalstamos veikos sudėties požymio terminas vartojamas ir tarptautiniuose dokumentuose. Pavyzdžiui, 2004 m. spalio 25 d. Tarybos pamatiniame sprendime 2004/757/TVR (toliau – Pamatinis sprendimas 2004/757/TVR), nustatančiame būtiniausias nuostatas dėl nusikalstamų veikų sudėties požymių ir bausmių neteisėtos prekybos narkotikais srityje [OL 2004 L 335, p. 8]. Pamatiniame sprendime 2004/757/TVR atskiriami nusikalstamos veikos sudėties (*constituent*) ir faktiniai (*factual*) požymiai. Sudėties požymiai čia siejami su veikos kriminalizavimu (Pamatinio sprendimo 2004/757/TVR 3 punktas), o faktiniai požymiai (nepatenkantys į sudėtį) – su tinkamu bausmės skyrimu (Pamatinio sprendimo 2004/757/TVR 5 punktas): „Nustatant bausmės griežtumą, reikėtų atsižvelgti į faktinius požymius, pvz., prekiaujamų narkotikų kiekį ir rūšį bei tai, ar nusikaltimas buvo padarytas nusikalstamo susivienijimo.“ Atkreiptinas dėmesys, kad faktiniai nusikalstamos veikos požymiai (priešingai nei sudėties) neatsispindi baudžiamajame įstatyme.

Darytina išvada, kad nusikalstamos veikos sudėties požymis nėra vien teorinė abstrakcija, o yra norminė kategorija, įtvirtinta BK ir išplaukianti iš kitų teisės aktų (pavyzdžiui, ES teisės).

Nusikalstamos veikos sudėties požymiui didelę įtaką daro šių požymių sąsajos ir santykis su giminingų objektų požymiais. Išskiriant nusikalstamos veikos sudėties požymius, būtina atskirti tarpusavyje susijusius objektus: nusikalstamą veiką, nusikalstamos veikos sudėtį, baudžiamojo įstatymo straipsnį ir baudžiamosios teisės normą.

Daugiausia problemų pasitaiko nustatant nusikalstamos veikos sudėtis ir BK specialiosios dalies straipsnio santykį. Dažnai teigiama, kad specialiosios dalies straipsnis ar norma aprašo, įtvirtina sudėtį [pavyzdžiui, 18, p. 65]. Toks teiginys nėra visiškai teisingas ir tikslus. Pabrėžtina, kad nusikalstamos veikos sudėtis ir straipsnis nesutampa tiek pagal turinį, tiek formą. Straipsnį sudaro trys struktūrinės dalys: hipotezė, dispozicija ir sankcija (atkreiptinas dėmesys, kad baudžiamosios teisės teorijoje vyrauja nuomonė, jog baudžiamojo įstatymo straipsnį sudaro tik dispozicija ir sankcija). Nusikalstamos veikos sudėtis turinį sudaro objektyvių ir subjektyvių požymių visuma, kurių kiekvienas būtinas, o visi kartu pakankami kvalifikuoti veiką kaip nusikalstamą, atskirti vieną nusikalstamos veikos sudėtį nuo kitų nusikalstamų veikų ar kitų teisės pažeidimų sudėčių. Iš tiesų dauguma nusikalstamos veikos sudėties požymių (ypač kalbant apie sudėties objektyviąją pusę) yra įtvirtinti baudžiamojo įstatymo straipsnio dispozicijoje (pavyzdžiui, veika, dalykas, būdas, padariniai, įrankiai, priemonės, motyvai, tikslai ir pan.). Tačiau kiti požymiai nepatenka į dispoziciją ir yra įtvirtinti baudžiamojo įstatymo bendrosios dalies straipsniuose (pavyzdžiui, subjekto fizinio asmens amžiaus ir pakaltinamumo požymiai) arba specialiosios dalies skyriaus pavadinime (pavyzdžiui, nusikalstamos veikos sudėties objektas) [11, p. 51–52]. Be to, tam tikrų objektyviosios pusės požymių turinys gali būti atskleistas tik blanketine dispozicija nukreipus į kitą teisės aktą. Pavyzdžiui, BK 281 straipsnio 1 dalies dispozicijoje minimos Kelių eismo saugumo ar transporto priemonės eksploatavimo taisyklės. Šių taisyklių konkrečios nuostatos nepa-

tenka į baudžiamojo įstatymo straipsnį, tačiau patenka į nusikalstamos veikos sudėtį ir yra būtinas sudėties požymis, be kurio neįmanomas atitinkamos nusikalstamos veikos kvalifikavimas. Taigi konstatuotina, kad baudžiamojo įstatymo straipsnis eksplicitiškai neapima visų nusikalstamos veikos sudėties požymių.

Be to, tarp kitų straipsnio ir sudėties skirtumų paminėtina, kad straipsnis gali turėti keletą dalių, kuriose gali būti įtvirtinti skirtingų nusikalstamų veikų sudėčių požymiai (pavyzdžiui, kvalifikuotos sudėties). Straipsnį gali „perskaityti“ bet kas, o išanalizuoti sudėtį – tik teisinių žinių turintis asmuo, nes ne visi sudėties požymiai yra akivaizdūs, išreikšti gramatinėmis konstrukcijomis ar tiesiogiai užrašyti teisiniame tekste. Atsižvelgiant į tai, taip pat reiktų pabrėžti, kad veikos sudėtis, kitaip nei straipsnis, kuris gali turėti aprašymo ar blanketiškumo požymių, visada yra konkreti.

Nusikalstamos veikos sudėtis nėra tapati ir teisės normai. Kaip rašo M. Apanavičius ir V. Pavilonis: „Teisės norma paliepia nedaryti neigiamų veiksmų. Ji mobilizuoja subjektus, kad jie tinkamai elgtųsi. Kas kita yra sudėtis. Joje nėra kokio nors paliepimo subjektams, ji tik aprašo nusikaltimo požymius, kuriuos būtina nustatyti, traukiant asmenį baudžiamajon atsakomybėn“ [11, p. 56]. Kitaip sakant, sudėtis yra tik nusikalstamos veikos požymių aprašymas, o norma yra kur kas platesnė, nes apima ne tik subjekto draudžiamą elgesį, tačiau ir tokio elgesio prielaidas bei atsakomybę. Kita vertus, baudžiamosios teisės norma ir nusikalstamos veikos sudėtis turi panašumų, nes neapsiriboja vienu baudžiamojo įstatymo straipsniu (ir atvirkščiai – vienas straipsnis gali turėti kelias normas).

Atskirti nusikalstamos veikos ir jos sudėties požymius taip pat nėra paprasta. Veika – tai veikimas ar neveikimas, objektivus ir pasireiškiantis išorėje. Nusikalstama veika – teisei priešinga ir pavojinga veika, sąmoninga ir valinga, uždrausta baudžiamojo įstatymo [pavyzdžiui, 18, p. 118–119]. Nusikalstama veika – realios tikrovės reiškinys, dėl to ji yra daug dinamiškesnė nei nusikalstamos veikos sudėtis, kuri yra tik tokios nusikalstamos veikos juridinis aprašymas (t. y. nusikalstamos veikos sudėtis – tai nusikalstama veika, supaprastintai formalizuota baudžiamajame įstatyme).

Kvalifikuojant veiką kaip nusikalstamą, itin svarbus pirminis kvalifikavimo etapas – faktinių aplinkybių analizė. Ji atliekama naudojant abstrahavimo loginę operaciją, kurios metu mintimis atsiribojama nuo vieno požymių ir mintimis nagrinėjami kiti [14, p. 42], kurie nors kiek gali būti reikšmingi nusikalstamai veikai kvalifikuoti. Nusikalstama veika, pati savaime pasireiškdamą faktinėmis aplinkybėmis realiame gyvenime, sudaryta iš daugybės požymių, iš kurių tik nedaugelis yra reikšmingi kvalifikuojant ir kartu, būdami atitinkamai abstrahuoti, yra nusikalstamos veikos sudėties požymiai. Tai gi bendriausiuoju atveju nusikalstamos veikos sudėties požymiai yra kilę iš nusikalstamos veikos požymių, kuriuos sudaro faktinės aplinkybės. Tiesa, ši tezė turi nemažai išimčių, kai priešingai – faktinių santykių, saugomų baudžiamosios teisės, atsiradimą lemia naujai suformuotos nusikalstamų veikų sudėtys. Tai gali lemti įvairios techninės naujovės, ES ir tarptautinės teisės įtaka, taip pat įvairūs simbolinės kriminalizacijos² atvejai (pavyzdžiui, da-

bar aktyviai diskutuojama dėl piratavimo atviroje jūroje kriminalizavimo [9]) ir pan. Šias išimtis lemia ir baudžiamojo įstatymo prevencinė funkcija. Kaip rašo G. Švedas: „<...>) todėl visiškai pagrįsta baudžiamoji atsakomybė už tokias Lietuvoje praktiškai neaptinkamas veikas kaip genocidas, agresija, antikonstitucinių grupių kūrimas ar veikla ir pan.“ [23, p. 30].

Pažymėtina, kad nusikalstamos veikos faktinės aplinkybės, netapusios reikšmingomis kvalifikavimo procese, gali būti juridiškai reikšmingos kituose procesuose – pavyzdžiui, skiriant bausmę ar nustatant kaltinamojo asmenybę (pavyzdžiui, tokie nusikalstamos veikos požymiai – laikas, vieta, motyvas ir pan.). Maža to, tam tikri nusikalstamos veikos požymiai gali būti reikšmingi tiriant ir atskleidžiant nusikalstamą veiką, taip pat įrodinėjant nusikalstamą veiką (pavyzdžiui, nusikalstamos veikos subjekto aprangos detalės, automobilio modelis ar pan.).

Apibendrinant galima konstatuoti, kad nusikalstamos veikos sudėties požymis yra įstatyminis terminas, aptinkamas BK. Nusikalstamos veikos sudėties požymio teorinis pagrindas – predikatų logikos mokslas, o sąvoka apibrėžiama baudžiamosios teisės doktrinoje. Nusikalstamos veikos sudėties požymis turiniu ir forma iš esmės skiriasi nuo nusikalstamos veikos, baudžiamosios teisės normos ir baudžiamojo įstatymo straipsnio požymių. Reikia pažymėti, kad tik suvokus nusikalstamos veikos sudėties požymio esmę, galima tinkamai kvalifikuoti veiką kaip nusikalstamą. Ir atvirksčiai, jei šioje mokslinio straipsnio dalyje

² Simbolinė kriminalizacija – tai tokia kriminalizacija, kai baudžiamosios teisės instrumentas naudojamas

ne turint tikslą apsaugoti ginamą vertybę, o tik siekiant nuraminti visuomenę ir parodyti, kad su atitinkamu reiškiniumi yra kovojama baudžiamosios teisės priemonėmis [17, p. 321].

išdėstyti nusikalstamos veikos sudėties požymio sampratos aspektai teisės taikytojui nebus absoliučiai aiškūs, neišvengiamai bus susiduriama su nusikalstamos veikos kvalifikavimo sunkumais.

2. Teisės technikos įtaka nusikalstamos veikos sudėties požymiams

Be faktinių aplinkybių, nusikalstamos veikos sudėties požymio turiniui didelę įtaką daro teisės technika. Teisės technika yra viena iš esminių priemonių, formuojančių ir lemiančių nusikalstamos veikos sudėties požymio turinį. Teisės technikos apibrėžimų pateikiama ne vienas. Bendruoju požiūriu teisės technika – priemonė pasiekti įstatymų atitiktį savo paskirčiai [12, p. 7]. Teisės technika – loginiai, kalbiniai ir kitokie procesai [12, p. 9]. Tai specialios teisės aktų formulavimo ir struktūrinio išdėstymo taisyklės [14, p. 46]. Pažymėtina, kad teisėkūros procese naudojama teisės technikos priemonių visuma. Prie jų galima priskirti terminus, sąvokas, juridines konstrukcijas ir kt. Tačiau pagrindinė teisinio teksto „statybinė medžiaga“ yra terminai ir sąvokos, iš kurių sąvokos išskiriamos į pirmąją vietą. Sąvokas sudaro tik esminiai ir bendrieji požymiai. Esminiai požymiai kiekvienas skyrium objektui būtinas, o visi kartu yra pakankami, kad jų dėka tam tikrą objektą būtų galima atskirti nuo jam gretimų objektų. Bendrieji požymiai būdingi visiems tam tikros klasės objektams.

Atkreiptinas dėmesys, kad, tiriant baudžiamųjų įstatymų teisės techniką, pirmiausia analizuojamas teisės akto straipsnio ir jo sąvokų konstrukcijos – tai, kas matoma „plika akimi“ (kaip minėta, nusikalstamos veikos sudėtys neapsiriboja vienu baudžiamojo įstatymo specialiosios dalies straipsniu, bet turi ir bendrosios

dalies straipsniuose įtvirtintų požymių). Dėl tos priežasties baudžiamųjų įstatymų teisės technika – tai labiau straipsnių, o ne nusikalstamų veikų sudėčių formulavimo ir išdėstymo taisyklės. Kita vertus, suvokiant šių dviejų objektų neatsiejamą santykį, teisės technikos reikalavimai išvestinai taikomi ir nusikalstamų veikų sudėčių konstrukcijoms ir joms išdėstyti.

Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės norminių aktų rengimo tvarkos įstatymo [Valstybės žinios, 1995, nr. 41-99110] 10 straipsnyje numatyti teisės akto turinio reikalavimai. Pirmiausia teisės akto turinys turi atitikti jo paskirtį. Tai esminis reikalavimas įstatymų leidėjui. Straipsnio 2 dalyje numatyta, kad teisės akto turinys turi būti logiškas, glaustas ir aiškus. Be to, tekste neturi būti nereikalingų arba netaisyklingų žodžių, žodžių junginių, pastabų ir dviprasmybių, o straipsnio tekstas negali būti kartojamas kituose straipsniuose. Teisės aktui taip pat taikomos bendrinės lietuvių kalbos normos ir teisinė terminija, o tarptautiniai žodžiai gali būti vartojami išimtiniais atvejais, t. y. tik tada, kai nėra šių žodžių atitikmenų lietuvių kalba. Šios formalios taisyklės yra tam tikros gairės įstatymų leidėjui, kurių jis turi laikytis kurdamas baudžiamojo įstatymo straipsnio, o kartu ir nusikalstamos veikos sudėties požymių gramatines, logines ir kitas konstrukcijas.

N. N. Polianskio, M. D. Šargorodskio, M. I. Kovaliovo darbuose, apibūdinant pagrindinius tinkamo nusikalstamų veikų sudėčių išdėstymo techninius-teisinius elementus, skiriamos šešios tokių elementų grupės. Pažymėtina, kad visos jos susijusios su „techniniais“ požymiais, būdingais įstatymo, kaip teisės šaltinio, formai: 1) pirmoji grupė apima nusikaltimų sudė-

čių aprašymo tikslumą, bendrųjų ar specialiųjų sudėčių pasirinkimą, sankcijos ir jos ribų nustatymą, baudžiamojo įstatymo terminiją; 2) antroji grupė – kazuistiniai ir apibendrinamieji būdai konstruojant nusikaltimų sudėtis; 3) trečiosios grupės požymiai apima paprastosios, blanketinės, nukreipiamosios dispozicijos panaudojimą; 4) ketvirtoji grupė susijusi su bendrosios ir specialiosios nusikaltimo sudėties santykio klausimo sprendimu; 5) penktoji grupė – su teisingu sankcijos už dispozicijoje aprašytą nusikalstamą veiką nustatymu; 6) šeštoji – su sankcijos ribomis ir rūšimis [12, p. 12].

G. Švedas baudžiamųjų įstatymų teisės techniką analizuoja siauriau – tik per straipsnių dispozicijų konstravimo technikos prizmę – ir nurodo tokius dispozicijų konstravimo būdus: a) išsamus veikos požymių aprašymas; b) tik pasekmių išvardijimas; c) veikos arba pasekmių apibrėžimas vertinamaisiais požymiais; d) blanketinės dispozicijos; e) kompleksiniai dispozicijų konstravimo būdai, kai veika apibrėžiama išsamiai, kreipiančiąja arba blanketine dispozicija, o pasekmės – vertinamaisiais požymiais [24, p. 19]. Straipsnio tematikai baudžiamųjų įstatymų dispozicijų konstrukcijų analizė yra ypač aktuali, nes straipsnių dispozicijose, kaip minėta, atsiskleidžia dauguma nusikalstamos veikos sudėties požymių. Manytina, kad naujajame 2000 m. BK tokių dispozicijų, kuriose išvardijamos tik pasekmės, o veika tėra numanoma, nebeliko. Pavyzdžiui, senajame 1961 m. BK (Valsybės žinios, 1961, nr. 18-147) nužudymo straipsnio pavadinimas buvo identiškas jo dispozicijai – „tyčinis nužudymas“. 2000 m. BK 129 straipsnyje „Nužudymas“ jau yra detalizuota pati veika – „tas, kas nužudė

kitą žmogų“. Kiti autoriaus išvardyti dispozicijų konstravimo būdai vartojami ir 2000 m. BK.

Reikia pažymėti, kad teisės technikos priemonės³ lemia nusikalstamos veikos sudėties požymių klasifikavimą. Nusikalstamos veikos sudėties požymiai gali būti klasifikuojami į pozityvius ir negatyvius, pastovius ir kintamuosius ir kt.

Absoliuti dauguma baudžiamajame įstatyme įtvirtintų požymių yra pozityvieji, kurie įtvirtinti taip, kad išreikštų atitinkamas teigiamas (t. y. esamas) nusikalstamos veikos savybes (pavyzdžiui, nusikalstamos veikos požymis „sunkiai sužalojo ar susargdino žmogų“, įtvirtintas BK 137 straipsnio 1 dalyje). Požymiai, išreikšti neigiamomis (t. y. nesamomis) savybėmis, vadinami negatyviaisiais. Nors negatyvieji požymiai yra vertingi nusikalstamai veikai kvalifikuoti, tačiau kvalifikuojant veiką negalima remtis vien negatyviaisiais požymiais [11, p. 66–67]. Dažniausiai šių požymių gramatinė konstrukcija turi „ne-“ priešdėlį turintį žodį. Negatyviaisiais požymiais gali būti išreikiama tiek pati veika (pavyzdžiui, „laiku nesumokėjo mokesčių“ – BK 219 straipsnio 1 dalis), tiek dalykas (pavyzdžiui, „mokesčiai, kurių suma neviršija 10 MGL“ – BK 220 straipsnio 2 dalis), tiek būdas (pavyzdžiui, „nevairuodamas transporto priemonės“ – BK 282 straipsnio 1 dalis, tiek subjektas (pavyzdžiui, „tas, kas neturėdamas leidimo“ – BK 204 straipsnio 1 dalis) ir kt.

Daugiausia dėmesio derėtų skirti kitai požymių klasifikacijai: į pastovius ir kintamus. Pastovūs požymiai – tokie, kurie

³ Rusijos teisės moksle skiriami keturi teisės technikos elementai: 1) metodai, 2) taisyklės, 3) būdai, 4) priemonės [29, p. 6–7].

nesikeičia ar mažai keičiasi bėgant laikui. Kitaip sakant, pastovūs požymiai yra tokie, kurie turi griežtą apibrėžtą reikšmę, kuri nesikeičia samprotavimuose. Kintami požymiai – atvirkščiai – per juos į teisę patenka vertybės, principai ir emocijos. Kintami požymiai dar skaidomi į blanketinius ir vertinamuosius požymius, pagal tai, ar požymio turinys atskleidžiamas per kitos teisės srities ar teisės akto normas, ar turinys atskleidžiamas ikiteisminiame tyrime arba teisme, vertinant konkrečias faktines aplinkybes. Blanketiniai požymiai yra tokie, kurių turinys atskleidžiamas kitais teisės aktais. Vertinamieji požymiai, kitaip nei pastovūs ir blanketiniai kintamieji, yra praktiškesni, nekazuistiniai, apibūdina daug galimų faktinių aplinkybių, kurias visas atskirai detalizuoti baudžiamajame įstatyme būtų arba nepraktiška, arba apskritai neįmanoma. Dėl tos priežasties jie yra kur kas jautresni aplinkos pokyčiams, mažiau atsilieka nuo „faktinio gyvenimo“, jų turinį lengviau ir greičiau pakeisti, be to, šis procesas yra pigesnis, nes jį vykdo teismai, o ne procedūromis apkrautas įstatymų leidėjas [pavyzdžiui, 11, p. 68–69; 23, p. 85–88].

Įstatymų leidėjas, kurdamas kiekvieną naują nusikalstamos veikos sudėtį, turi ganėtinai atidžiai manevruoti pastoviais ir kintamais požymiais. Atsižvelgiant į formalųjį materialinės baudžiamosios teisės pobūdį, baudžiamajame įstatyme turėtų vyrauti pastovūs formalieji požymiai, o kintami požymiai baudžiamajame įstatyme turėtų būti išimtiniai (apie tai plačiau – straipsnio dėstomosios dalies 3 skyriuje). Be to, dera atsižvelgti, kad kiekviena iš šių rūšių turi tiek teigiamų, tiek neigiamų savybių, tai įstatymų leidėjas turėtų suvokti, kad įstatymo raidė atitiktų

jos turinį, o teisės technika būtų naudojama efektyviai. Pavyzdžiui, pastovūs požymiai yra mažiau jautrūs aplinkai, nereikia nuolat kartojamo išaiškinimo. Kita vertus, dėl formalios ir pernelyg ilgos įstatymų išleidimo, pakeitimo, panaikinimo procedūros tokie požymiai nesusipėja su faktine visuomeninio žmogaus gyvenimo kaita, yra neekonomiški⁴, be to, išsamus konkrečios aplinkybės teisinis formalizavimas apsunkina naudojimąsi pozityviaja teise. Maža to, formaliai apibrėžti požymiai ne visada leidžia atskleisti tikrąją normos esmę ir tam tikrais atvejais, atskleidžiant net ir formaliojo požymio turinį, yra būtinas teisės aiškinimas.

Vadinasi, negalima konstatuoti, kad nusikalstamų veikų sudėčių požymių raiška vien pastoviais ar kintamais požymiais yra absoliučiai teigiama arba neigiama, todėl teisėkūroje pagrįstai naudojami tiek pastovūs, tiek blanketiniai ar vertinamieji nusikalstamos veikos sudėties požymiai. Kita vertus, A. Pikelis, neapeliuodamas tokių požymių vartojimo pagrįstumo, ir vertindamas Lietuvos baudžiamųjų įstatymų teisėkūrą, kritikuoja, kad joje nėra nuoseklumo ir sistemingumo „[...] įstatymų leidybos praktikos turinys nėra nuosekliai apibrėžtas. Vienais atvejais išleidžiamos abstraktaus turinio normos, tekste neretai vartojamos sąvokos ir požymiai neatskleidžiant jų turinio, kitais atvejais – norminės taisyklės pernelyg detalizuojamos, taip itin susiaurinant jų taikymo sritį“ [19, p. 77]. Reikėtų pritarti autoriui ir pabrėžti, kad

⁴ A. Pikelis pažymi, kad vien formaliais požymiais pagrįstos sistemos veikimas, „[...] be abejo, didžiausią žalą padarytų asmeniui, kuriam pritaikytas neteisingas ar kitaip ydingas įstatymas, nes įstatymo pakeitimo procedūros trunka ilgai, o padarytos žalos kompensavimo mechanizmai nėra tobuli ir visapusiški“ [19, p. 71].

baudžiamojo įstatymo teisėkūroje turėtų atsispindėti jos nuoseklumas dėl kintamųjų požymių vartojimo. Manytina, kad, kurdamas nusikalstamos veikos sudėtis, įstatymų leidėjas neturėtų piktnaudžiauti nei blanketiniais, nei vertinamaisiais požymiais, o teismų praktika turėtų suformuoti bent minimalius tokių požymių aiškinimo kriterijus. Visa tai reikalinga, kad nebūtų teismų savivalės aiškinant vertinamuosius požymius, kai norma aiškinama dėl kieno nors privačių interesų, o ne visuomenės naudos. Be to, jie turėtų būti naudojami tik tiems realiems reiškiniams apibrėžti, kuriuos sudėtinga arba apskritai neįmanoma apibrėžti formaliai.

3. *Nullum crimen sine lege* principo įtaka nusikalstamos veikos sudėties požymiams

M. Apanavičius ir V. Pavilonis, remdamiesi V. Kudriavcevu ir A. Klimka, išskyrė penkis esminius reikalavimus nusikalstamos veikos sudėties požymiui [11, p. 64–65]. Nusikalstamos veikos sudėties požymis, pasak jų, turi atitikti tokius reikalavimus: 1) kartu su kitais požymiais jis turi nusakyti veikos pavojingumą visuomenei, kaltumą ir baudžiamumą; 2) požymis turi atskirti vieną nusikalstamą veiką nuo kitų nusikalstamų veikų ar teisės pažeidimų; 3) požymis turi būti nustatytas įstatymo ar išplaukti iš įstatymo aiškinimo; 4) požymis turi nebūti išvestinis iš kitų požymių; 5) požymis turi būti būdingas visoms tos rūšies nusikalstamų veikų sudėtimis. Straipsnio tematikai aktualiausias trečiasis reikalavimas – požymis turi būti nustatytas įstatymo ar išplaukti iš įstatymo aiškinimo. Šis reikalavimas yra sudėtinis. *Nullum crimen sine lege scripta* principas numato, kad veiką kaip nusikalstamą gali

uždrausti tik baudžiamasis įstatymas. Tai formalusis baudžiamosios teisės aspektas, kurį idealiau atveju turėtų įgyvendinti prieš tai aptartų baudžiamojo įstatymo teisės technikos taisyklių taikymas. Pagal jį visi nusikalstamos veikos sudėties požymiai turi būti numatyti tiesiogiai tik baudžiamajame įstatyme. Taigi privalu išanalizuoti, kaip ir kodėl baudžiamojoje teisėje atsiranda požymio aiškinimo aspektas ir kaip jis dera su nusikalstamos veikos sudėties požymio, kaip smulkiausios norminės dalelės, reikšmingos nusikalstamai veikai kvalifikuoti ir vienai sudėčiai atskirti nuo kitų, samprata.

Analizuojant šį klausimą, neišvengiamai susiduriama su išvestine straipsnio tematikai problema – teisės aiškinimo ir teisės analogijos atskyrimu. Baudžiamojoje teisėje tiek teisės, tiek įstatymo analogija yra griežtai draudžiama. Tokį reikalavimą formuoja kita *nullum crimen sine lege* principo atšaka – *nullum crimen sine lege stricta*. Analogija – tai tie atvejai, kai teisinės nuostatos plačiau taikomos įstatymo nesureguliuotiems ar pagal įstatymo prasmę neapimtiems santykiams. Teorijoje skiriama teisės analogija (kai teisės spraga užpildoma, remiantis bendraisiais teisės principais) ir įstatymo analogija (kai teisės spraga užpildoma, remiantis panašius santykius reglamentuojančiomis teisės normomis). Teisės aiškinimas baudžiamojoje teisėje, kitaip nei analogija, yra neišvengiamas ir pozityvus reiškinys. Siauruoju požiūriu teisės aiškinimas reiškia neaiškių, vienas kitam prieštaraujančių įstatymų ar teisės normų tikrosios prasmės ir tikslo nustatymą taikant teisę [16, p. 139]. Atskirti šiuos du reiškinius yra būtina, norint suvokti, kada nusikalstamos veikos sudėties požymio konstrukcija sukelia *nullum cri-*

men sine lege stricta principo pažeidimą, o kada – ne.

Doktrinoje vyrauja dvi pagrindinės teorijos, aiškinančios teisės aiškinimo ir analogijos santykį. Pagal vieną, šie reiškiniai skiriasi vienas nuo kito, tačiau ta riba yra labai slidi, pagal kitą – negalima nustatyti net ir tos menkos ribos, o teisės aiškinimas visada bus teisės analogija. Pasak J. Wessels: „Aiškinimo tikslas – atskleisti įstatymo prasmę ir tam tikrais atvejais įstatymą pritaikyti pakitusiems poreikiams bei pažiūroms. Šalia to analogijos tikslas yra užpildyti įstatymų spragas plečiant ir toliau plėtojant teisinės nuostatas, t. y. kuriant naują teisę“ [27, p. 36]. Kitaip sakant, teisės aiškinimas nesukuria naujos teisės normos, dėl to nepažeidžia *nullum crimen sine lege* principo reikalavimų, o teisės analogija, išplėsdama senosios teisės normos veikimo ribas, taip kartu sukuria naują teisės normą ir pažeidžia *nullum crimen sine lege stricta* principą.

Galima pritarti tų teoretikų nuomonei, kurie teigia, kad teisės aiškinimas ir analogija yra du skirtingi reiškiniai, juos būtina atskirti pagal šių reiškinų tikslą. Teisės aiškinimo tikslas – atskleisti tikrąją normos prasmę⁵, o analogijos – užpildyti spragas, plečiant teisinės nuostatas. Kita vertus, pabrėžtina, kad teisės aiškinimo ir analogijos atskyrimas vien pagal tikslo

⁵ Tačiau, pavyzdžiui, A. Barak iš esmės kritikuoja tokį teisės aiškinimo suvokimą: „Daugelis veltui stengiasi atskleisti teksto „tikrąją“ teisinę prasmę. Tai bergždžios pastangos: tekstas neturi „tikrosios“ prasmės. Mes negalime, remdamiesi teksto „tikrąją“ prasme, sulygtinti jo prasmės prieš aiškinimą ir jį jau išaiškinus. Nėra teksto suvokimo iki teksto aiškinimo, nes su tekstu kontaktuojame ir jį suvokiame tik per aiškinimo procesą. [...] iš tiesų atotrūkiu tarp teisės ir gyvenimo panaikinimas bei konstitucijos ir demokratijos apsauga nėra vien aiškinimo teorijos pasekmė. Tai – pagrindinis aiškinimo teorijos tikslas“ [13, p. 300].

kriterijų yra vertinimo dalykas (kokia yra tikroji teisės normos prasmė, galima pasakyti tik konkrečiu atveju), dėl to atskiriant susiduriama su sunkumais.

Manytina, kad teorinis teisės aiškinimo ir analogijos atskyrimo aspektas nėra pakankamas, nes jis yra vertinamas vien pagal subjektyvųjų teisės normos tikslo kriterijų. Gana svarbu suformuluoti ir objektyvius atskyrimo nuo analogijos ir teisės aiškinimo ribų nustatymo kriterijus. Teisminio teisės aiškinimo ribų nustatymas – aktualus, mokslininkų nuolat gvildenamas, tačiau nevienareikšmis ir prieštaringas klausimas. Ribų nustatymas yra itin svarbus klausimas, nes tik žinant ribas, galima atskirti conceptualiai būtiną išplėstinį aiškinimą nuo piktnaudžiavimo aiškinimu, teismas nepažeistų konstitucinio valdžių padalijimo principo (neperimtų parlamento kompetencijos) ir taip nevirstų nauja nekontroliuojama grėsme žmogaus teisėms [26, p. 8].

Pirma, reikia pabrėžti, kad tapačių faktinių aplinkybių teismas negali aiškinti vienoje byloje vienaip, kitoje – priešingai. Tą draustų lygybės įstatymui principas.

Antra, teisminių teisės aiškinimą riboja teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principai. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodekso (Valstybės žinios, 2002, nr. 36-1340) 3 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad „Teismas, aiškindamas ir taikydamas įstatymus bei kitus teisės aktus, privalo vadovautis teisingumo, sąžiningumo ir protingumo principais“, tokia pati nuostata įtvirtinta ir Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (Valstybės žinios, 2000, nr. 74-2262) 1.5 straipsnio 4 dalyje. Teisingumas – universalus teisės principas. Pagal jį reikalaujama siekti interesų pusiausvyros ir vienodas faktines

bylos aplinkybes vertinti vienodai. Vadovaujantis protingumo principu veiksmus reikia vertinti pagal tai, kaip tokioje situacijoje elgtųsi protingas žmogus. Sąžiningumo principas nustatomas pagal objektyvius ir subjektyvius požymius. Objektyvūs požymiai – ar asmuo turėjo ką nors žinoti, daryti ar nedaryti, subjektyvūs – asmens psichinė būklė konkrečioje situacijoje. Pažymėtina, kad nors šie principai išvesti civilinėje teisejoje, tačiau nepraranda aktualumo ir baudžiamojoje teisėje aiškinant nusikalstamų veikų sudėtis.

Trečia, teisės aiškinimas neturi virsti teisėkūra. Teisės aiškinimo ribas nustato ir teisės aiškinimo tikslas – atpažinti teisės reikalavimus teisiniame tekste, atpažinus – taikyti, o ne kurti naujus teisinius reikalavimus⁶. Taigi iš esmės teisės aiškinimo ribas teisėjui nubrėžia ir netobula pozityvioji teisė. Dėl gyvenimo dinamiškumo visada atsiras tokių teisinių santykių, kurie formaliai nebus sureguliuoti įstatymų leidėjo.

Teisės aiškinimo ribas galima apibrėžti ir per teisės aiškinimo šaltinius. V. Mikelėnas išskiria šaltinius, kuriais privalu remtis, šaltinius, kuriais reikėtų remtis, šaltinius, kuriais galima remtis, ir šaltinius, ku-

riais negalima remtis [16, p. 238]. Būtent paskutinė grupė šaltinių apriboja teisėjo teisės aiškinimą. Šiai grupei minėtas autorius priskiria: 1) politines ir ideologines nuomones ir vertinimus; 2) sociologinių, ekonominių ir kitokių tyrimų, visuomenės apklausų rezultatus; 3) argumentus, prieštaraujančius geriems papročiams, gerai moralei, bendriesiems teisės principams; 4) neoficialią medžiagą apie įstatymo ar kito teisės šaltinio rengimo ar priėmimo raidą [16, p. 253–254].

Teisės aiškinimo ribos taip pat yra užkoduotos principuose, kaip spręsti teisės normų koliziją ar konkurenciją. Baudžiamojo įstatymo struktūra suformuota taip, kad jame daugelis sudėčių konkuruoja viena su kita kaip bendroji ir specialioji normų konkurencija, specialiųjų normų konkurencija ar dalies ir visumos konkurencija. Atsižvelgiant į tai, atitinkamai ribojamas ir šių konkuruojančių sudėčių požymių turinys. Pavyzdžiui, sudėtinės plėšimo sudėties papildomas objektas – žmogaus sveikata – apims ne visus sveikatos sutrikdymus, o tik nedidelį ir nesunkų sveikatos sutrikdymą. Tai tiesiogiai neišplaukia iš plėšimo sudėties padarinių požymio, o tik iš teismo teisės aiškinimo, remiantis teismų praktikos ir doktrinos suformuotomis normų konkurencijos sprendimo taisyklėmis. Pavyzdžiui, Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato nutarime „Dėl teismų praktikos vadygės ir plėšimo baudžiamosiose bylose“ konstatuota, kad „jei plėšimo metu padaromas sunkus sveikatos sutrikdymas, veika turi būti kvalifikuojama pagal atitinkamą BK 180 straipsnio dalį (priklausomai nuo to, kokie yra plėšimą kvalifikuojantys požymiai) ir pagal BK 135 straipsnio 2 dalies 9 punktą, nes BK 180 straipsnio 3 dalis neapima sunkaus sveikatos sutrikdymo

⁶ Pažymėtina, kad dalis autorių taip kategoriškai neatskiria teisės aiškinimo nuo teisėkūros. Pavyzdžiui, A. Barak tarp teisėjo diskrecijos ypatumų nurodo ir teisės kūrimą (ypač pasireiškia Bendrosios teisinės sistemos valstybėse) [13, p. 299–303]. A. Pikelis iš esmės sutinka, kad teisėjo diskrecija apima ir teisėkūros elementus: „[...] teismai teisėtai kuria teisę, nustatydami ir įstatyme neapibrėžtų sąvokų turinį“ [19, p. 73]. Maža to, minėtas autorius pažymi, kad teisėkūra yra teismams deleguota sritis, nes sprendžiant bylą jiems paliekama absoliuti laisvė nustatyti neapibrėžtos sąvokos turinį [19, p. 71–72]. A. Pikelis reziumuoja: „Jei įstatymo leidėjas delegavo teisėkūros funkciją teismams, vadinasi, deleguota ne interpretavimo teisė, o platesnės galios, kurias galima prilyginti įstatymo leidėjo funkcijoms“ [19, p. 73].

padarinių, o BK 135 straipsnio 2 dalies 9 punkto dispozicija apima tik sveikatos sutrikdymo pasekmes dėl savanaudiškų paskatų, tačiau nenumato nuosavybės pagrobimo“ [10].

Be to, paminėtina, kad teisės aiškinimo ribos yra užkoduotos ir teisėjo diskrecijoje. Ką apima teisėjo diskrecija – teoretikų nuolat gvildenamas klausimas, į kurį bendro atsakymo teorijoje iki šiol nėra suformuluota. Pavyzdžiui, A. Barak teisės aiškinimą nurodo tik kaip vieną iš pagrindinių ir svarbiausių teisėjo naudojamų teisėtų priemonių vykdant savo funkcijas. Juo turi būti siekiama panaikinti teisės ir gyvenimo atotrūkį, o kartu apsaugoti konstituciją ir demokratiją.

Vertinant baudžiamosios teisės formalaus aspekto ir nusikalstamos veikos sudėties požymio turinio santykį, būtina aptarti dar vieną *nullum crimen sine lege* principo atšaką – *nullum crimen sine lege certa*. Bendriausiu požiūriu *nullum crimen sine lege certa* principas reiškia, kad nusikalstamos veikos sudėties požymiai baudžiamajame įstatymų turi būti tiksliai ir aiškiai apibrėžti. Kaip rašo L. Loucaides, šis principas įpareigoja įstatymų leidėją neformuluoti baudžiamųjų įstatymų pernelyg plačiais bendriniais terminais [15, p. 34]. Šis principas perteikiamas ir Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statuto [Valsybės žinios, 2003, nr. 49-2165], kuris yra ratifikuotas Lietuvos Respublikos Seimo, 22 straipsnio 2 dalyje: „Nusikaltimo sąvoka aiškinama labai tiksliai, nesivadovaujant jokia analogija. Iškilus neaiškumui, sąvoka aiškinama tiriamojo, kaltinamojo ar nuteistojo naudai.“

Taigi pagrindiniai *nullum crimen sine lege certa* principo elementai yra nusikalstamos veikos sudėties požymių tiks-

lumas ir aiškumas (pažymėtina, kad kartais išskiriami ir kiti aptariamo principo elementai – apibrėžtumas [7], vienareikšmiškumas (aiškumo sudedamoji dalis) [28, p. 11–12] ir t. t.). Remiantis Terminų žodynu, *tikslus* – iki smulkmenų atitinkantis; smulkiai nusakomas; nedarantis nukrypimų; taiklus [25]; *aiškus* – lengvai suvokiamas, suprantamas [25]. Teisinėje kalboje įstatymo aiškumas reiškia šio įstatymo suvokimą, supratimą, o tikslumas labiau siejamas su teisinių apibrėžimų tikslu suformulavimu. Apibendrinant aiškumas labiau siejamas su normos turiniu, o tikslumas su normos formuluote. Tikslumo reikalavimas ypač svarbus baudžiamuosiuose, mokesčiuose ir visuose kituose teisės aktuose, kurie tiesiogiai susiję su žmogaus teisių ribojimais. Kita vertus, tikslumo nereikalaujama apibrėžiant bendruosius teisės principus. Pasak H. Xanthaki, įstatymų definicijoms, apibrėžimams reikia daugiau tikslumo nei aiškumo. Kokia šių požymių hierarchija, atsakyti nėra taip paprasta. Yra nuomonė, kad materialinėje baudžiamajoje teisėje svarbesnis yra aiškumas nei tikslumas, o, pavyzdžiui, normoms, reglamentuojančios įrodinėjimą, didesnę įtaką daro jų tikslumas. Maža to, jei su konkrečiomis teisės normomis daugiausia susiduria neprofesionalai, jos turėtų būti pirmiausia aiškios ir nedviprasmiškos, tik paskui – tikslios. Ir atvirkščiai, kur teisės adresatai – teisininkai profesionalai, tose reglamentuojamose srityje gali vyrauti normų tikslumas [28, p. 11–12]. Teisininkai suvokia teisinę kalbą daug labiau nei paprasti žmonės ir jiems aktualesnė yra ne tikroji normos prasmė, o būdai pritaikyti tokią normą. Taigi galima daryti išvadą, jog tikslumas ir aiškumas yra dvi *nullum crimen sine lege certa* principo pusės, skirtingose plotmėse įgyjan-

čios skirtingą reikšmę, bet abi būtinos ir ne mažiau viena už kitą svarbios tinkamai kvalifikuoti nusikalstamas veikas.

Aiškumo ir tikslumo elementų svarba tiek visoje baudžiamojoje teisėje, tiek tiriant nusikalstamos veikos sudėties požymius, yra labai didelė. Pirma, be tikslumo ir aiškumo teisė praranda nuspėjamumą. Antra, tik išleidusi aiškią ir tikslią normą, suprantamą visuomenei, valdžia gali tikėtis iš visuomenės reikalaujamo elgesio. Trečia, tokia teisės norma turi būti aiški ir suprantama pareigūnams, įgaliotiems ją taikyti, antraip ši norma gali būti arba apskritai netaikoma, arba toks taikymas neatitiks įstatymų leidėjo valios. Ketvirta, pasunkėja, net tampa neįmanoma taikyti ne tik dviprasmišką ar neaiškią normą, bet ir ją įvykdyti ir interpretuoti (aiškinti). Maža to, suteikus teisiniam tekstui aiškumo, būtų kur kas palengvintas teisininko darbas [28, p. 11–12]. Kita vertus, kartais įstatymų leidėjas yra priverstas nesilaikyti (1 toliau nurodytas atvejis) arba specialiai nesilaiko (2, 3 ir 4 nurodyti atvejai) precizinio įstatymo tikslumo ir aiškumo:

- 1) tokių trūkumų gali atsirasti dėl teisinės kalbos sudėtingumo;
- 2) kai reglamentuojamų teisinių santykių sritis yra tokia plati, kad juos visus detaliam reglamentuoti būtų neprotinga arba tiesiog neįmanoma;
- 3) kai įstatymų leidėjas specialiai palieka terpe pasireikšti pareigūnų, taikančių teisę, diskrecijai;
- 4) kai nusikalstamos veikos sudėtis kuriama naudojant vertinamuosius požymius, jų turinį perleidžiant atskleisti teismams.

Taigi idealiu pavidalu *nullum crimen sine lege* principui veikiant „vakuume“, ne tik teisės ar įstatymo analogija, bet net

ir teisės aiškinimas iš esmės pažeistų šio principo reikalavimus, nes nusikalstamos veikos sudėties požymiai turi būti tikslūs ir aiškūs, o aiškios nuostatos neturėtų būti aiškinamos. Kita vertus, kiekvienoje net ir smulkiausioje teisinėje srityje teisės principai neveikia pavieniui, o sąveikauja, dažnai kreipdami teisinį reguliavimą visiškai priešingomis kryptimis. Principų kolizija, kitaip nei teisės normų kolizija, sprendžiama ne pašalinant vieną iš principų, o juos visus derinant, taip susiaurinant jų veikimo apimtį. Pavyzdžiui, įvairūs teisėkūros principai (baudžiamojo įstatymo ekonomijos ir kt.) reikalauja, kad baudžiamasis įstatymas būtų ne tik tikslus ir aiškus, bet ir kuo mažiau apkrautas, kuo paprastesnis, kad nebūtų palikta jame teisės spragų. O pernelyg didelis baudžiamojo įstatymo kazuistiškumas kiekvienos naujos bylos atveju sudaro riziką teisės spragoms atsirasti. Dėl šios paprastos priežasties įstatymo aiškumas ir tikslumas yra prioritetingi, bet neabsoliuti teisinė nuostata baudžiamojoje teisėje. Ir atvirkščiai, dėl ganėtinai probleminių koncepcinių teisės aiškinimo aspektų baudžiamojoje teisėje darytina išvada, kad teisės aiškinimas turi būti pasitelkiamas tik tais atvejais, kur bejėgė formalioji teisėkūra ir teisės technika.

Atsižvelgiant į tai konstatuotina, kad nusikalstamos veikos sudėties požymio turinį labiausiai lemia šie veiksniai: požymio teorinė ir įstatyminė samprata, santykis su giminingų objektų požymiais, baudžiamųjų įstatymų teisės technikos formavimo ypatumai, taip pat teismų praktikos formuojami teisės aiškinimo kriterijai ir teisės aiškinimo ribos. Kiekvienas iš šių veiksnių daro tiek tiesioginę, tiek netiesioginę įtaką tinkamai kvalifikuojant nusikalstamas veikas.

Išvados

1. Nors nusikalstamos veikos sudėties požymio teorinis pagrindas yra predikatų logikos mokslas, o apibrėžimą pateikia baudžiamosios teisės doktrina, tai taip pat yra įstatyminis terminas, tiesiogiai įtvirtintas BK.
2. Nusikalstamos veikos sudėtis ir straipsnis, o kartu ir jų požymiai nesutampa tiek turinio, tiek formos požiūriu. Nors dauguma nusikalstamos veikos sudėties požymių yra įtvirtinti baudžiamojo įstatymo specialiosios dalies straipsnių dispozicijose, kiti gali atsiskleisti iš baudžiamojo įstatymo bendrosios dalies straipsnių, skyriaus pavadinimo, teisės aktu, į kuriuos nukreipia blanketinės dispozicijos, ir pan.
3. Nusikalstamos veikos sudėties požymiams daro įtaką nusikalstamos veikos požymiai, o kartu ir pastaruosius sudarančios faktinės aplinkybės. Nusikalstama veika, pati savaime pasireiškdamas faktinėmis aplinkybėmis realiaame gyvenime, yra sudaryta iš daugybės požymių, iš kurių tik nedaugelis yra reikšmingi kvalifikuojant veiką ir kartu, būdami atitinkamai abstrahuoti, yra nusikalstamos veikos sudėties požymiai.
4. Nusikalstamos veikos sudėties požymio turinį taip pat formuoja teisės technika, kuri kartu nulemia įvairią nusikalstamos veikos sudėties požymių klasifikaciją. Nors teisės technika turėtų užtikrinti tokio požymio kokybę, tačiau vien teisės technikos taisyklių nepakanka, kad būtų iki galo atskleistas nusikalstamos veikos sudėties požymio turinys.
5. Didelę reikšmę nusikalstamos veikos sudėties požymio turiniui taip pat turi teisės aiškinimas, teismų praktikos formuojami teisės aiškinimo kriterijai ir teisės aiškinimo ribos: 1) tapačios aplinkybės skirtingose bylose negali būti aiškinamos skirtingai; 2) teisingumo, protingumo ir sąžiningumo principų reikalavimai; 3) teisės aiškinimo tikslas – atpažinti teisės reikalavimus teisiniame tekste, atpažinus – taikyti, o ne kurti naujus teisinius reikalavimus; 4) principai, kaip spręsti teisės normų koliziją ar konkurenciją; 5) teisės aiškinimo šaltiniai; 6) teisėjo diskrecija ir kt. Be to, teisės aiškinimas negali virsti baudžiamojoje teisėje draudžiama įstatymo ar teisės analogija.
6. Nors nusikalstamos veikos sudėties požymiai turi būti tikslūs ir aiškūs, dėl to idealioju atveju požymių aiškinimas baudžiamojoje teisėje nebūtų pateisinamas, teisės aiškinimą baudžiamojoje teisėje galima pagrįsti tarpšakinių teisės principų konkurencija. Tačiau teisės aiškinimas turėtų būti pasitelkiamas tik išimtiniais atvejais – ten, kur bejėgė formalioji teisėkūra ir teisės technika.

LITERATŪRA

Teisės aktai ir jų projektai

1. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, nr. 89-2741.
2. Lietuvos Respublikos civilinio proceso kodeksas. *Valstybės žinios*, 2002, nr. 36-1340.
3. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas. *Valstybės žinios*, 2000, nr. 74-2262.
4. Lietuvos Respublikos įstatymų ir kitų teisės norminių aktų rengimo tvarkos įstatymas. *Valstybės žinios*, 1995, nr. 41-991.
5. 1998 m. Tarptautinio baudžiamojo teismo Romos statusas. *Valstybės žinios*, 2003, nr. 49-2165.
6. 2004 m. spalio 25 d. Tarybos pagrindų sprendimas 2004/757/TVR, nustatantis būtiniausias nuostatas dėl nusikalstamų veikų sudėties požymių ir bausmių neteisėtos prekybos narkotikais srityje (OL 2004 L 335, p. 8).
7. 2003 m. liepos 31 d. dienos Tarptautinio baudžiamojo teismo byla: *Prosecutor v. Stakić*, bylos nr.: IT-97-24-T, paragrafas 719 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <http://www.unhcr.org/cgi-bin/texis/vtx/refworld/rwmain?docid=47fd5550>
8. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas. *Valstybės žinios*, 1961, nr. 18-147 (su pakeitimais ir papildymais iki 2003 m. gegužės 1 d. *Valstybės žinios*, 2002, nr. 112-4970) (negaliojantis).
9. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 7 straipsnio pakeitimo ir papildymo ir Kodekso papildymo 252(1) straipsniu įstatymo projektas, TAPIS nr. 11-854-01 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://www.lrs.lt/pls/proj/dokpaieska.showdoc_1?p_id=79419&p_query=&p_tr2=&p_org=&p_fix=n&p_gov=n
10. Lietuvos Aukščiausiojo Teismo senato 2005 m. birželio 23 d. nutarimas „Dėl teismų praktikos vagystės ir plėšimo baudžiamosiose bylose“. *Teismų praktika*, 2005, nr. 23 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: http://www.lat.lt/4_tpbiuletiniai/senos/nutartis.aspx?id=29259
11. APANAIVIČIUS, Martynas; ir PAVILONIS, Vladas. *Nusikaltimo kvalifikavimo teoriniai pagrindai*. Vilnius: LTSR aukštojo ir specialiojo vidurinio mokslo ministerija, 1980.
12. BAKŠEVIČIENĖ, Rūta. Teisinė technika – priemonė pasiekti įstatymų atitiktį savo paskirčiai (kai kurie baudžiamųjų įstatymų efektyvumo aspektai). *Teisė*, 2002, nr. 45.
13. BARAK, Aharon. Teisėjo vaidmuo demokratinėje valstybėje. In *Konstitucinė jurisprudencija. Lietuvos Respublikos Konstitucinio Teismo biuletenis Nr. 1*. Vilnius: Lietuvos Respublikos Konstitucinis Teismas, 2006.
14. LASTAUSKIENĖ, Giedrė. Teisinis kvalifikavimas formaliosios logikos požiūriu. *Teisė*, 2009, nr. 73.
15. LOUCAIDES, Loukis G. *Essays on the Developing Law of Human Rights*. Netherlands: Kluwer Academic Publishers, 1995.
16. MIKELĖNIENĖ, Dalia; MIKELĖNAS, Valentinas. *Teismo procesas: Teisės aiškinimo ir taikymo aspektai*. Vilnius: Justitia, 1999.
17. NESSI, Giuseppe; et al. *Child Labour in a Globalized World*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 2008.
18. PAVILONIS, Vladas; et al. *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis*. (Trečiasis pataisytas ir papildytas leidimas). Vilnius: Eugrimas, 2001.
19. PIKELIS, Alvydas. Baudžiamųjų įstatymų teisėkūra. Teisėjo požiūris. In *Lietuvos Respublikos baudžiamajam kodeksui – 10 metų*. Vilnius: VĮ Registrų centras, 2011.
20. PLEČKAITIS, Romanas. *Logikos įvadas*. Vilnius: Mintis, 1978.
21. PLEČKAITIS, Romanas. *Logikos pagrindai*. Vilnius: Tyto alba, 2009.
22. PRAPIESTIS, Jonas; et al. *Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso komentaras. Bendroji dalis*. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2004.
23. ŠVEDAS, Gintaras. *Baudžiamosios politikos pagrindai ir tendencijos Lietuvos Respublikoje*. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2006.
24. ŠVEDAS, Gintaras. Kai kurios baudžiamojo įstatymo dispozicijų konstravimo problemos. *Teisė*, 1991, nr. 25.
25. Terminų žodyno internetinė versija. Prieiga per internetą: <http://terminu.zodynas.info>
26. VAIŠVILA, Alfonsas. Teisinis aiškinimas kaip teisės atpažinimas įstatymų tekstuose. *Jurisprudencija*, 2006, nr. 8(86).
27. WESSELS, Johannes. *Baudžiamoji teisė. Bendroji dalis. Baudžiamoji veika ir jos struktūra*. Vilnius: Eugrimas, 2003.

28. XANTHAKI, Helen. On Transferability of Legislative Solutions: The Functionality Test. In STEFANO, Constantine; XANTHAKI, Helen. *Drafting Legislation. A Modern Approach*. Hampshire: Ashgate Publishing Limited, 1988.
29. КАПУСТИНА, М. А. *Юридическая техника: предмет, структура, методы (тезисы доклада)*. Юридическая техника: вопросы теории и истории. Под общ. ред. Д. И. Луковской. СПб., 2005.

THE CONCEPTION OF THE CONSTITUENT FEATURE OF THE BODY OF CRIMINAL ACT AND THE MAIN FACTORS AFFECTING IT

Paulius Veršekys

S u m m a r y

The article reveals the conception of the constituent feature of the body of criminal act and identifies the main factors affecting it. The first part of the article contains an analysis of general conception of the feature, its legal and theoretical framework. Moreover there is analysed the ratio between the constituent features of the body of criminal act and the features of the article, the rule of law and the offence. The second part of the article assesses the influence which the legal technique makes to the constituent feature of the body of criminal act. There is also pointed out that the legal technique is very important for the classification of these features. In the third

part of the article there are emphasized the formal principle of *nullum crimen sine lege*, the interpretation of law and its limits among the main factors which affect the content of the constituent feature of the body of criminal act. The article also answers the question what kind of role has the judicial interpretation to the content of strictly formal feature. After the identification of the key factors, which determine the conception of the constituent feature of the body of criminal act, as well as an evaluation of their mutual relationship, the article ends with the conclusion on the significance of these factors for the qualification of the criminal act.

*Įteikta 2011 m. birželio 11 d.
Priimta publikuoti 2012 m. sausio 12 d.*